

OROSZ LÁSZLÓ

tudományos főmunkatárs,

VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Budapest
*senior research fellow, VERITAS Research Institute for History and
 Archives Budapest, Hungary*

ORCID: 0009-0006-0393-2083

emai: laszlo.orosz@veritas.gov.hu

A DÉLVIDÉKI SVÁBOK I. VILÁGHÁBORÚT MEGELŐZŐ RADIKALIZÁLÓDÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ. A NÉMET EGYETEMI HALLGATÓK MOZGALMA

*REGARDING THE QUESTION OF THE RADICALIZATION OF THE
 SWABIANS OF THE SOUTHLANDS PRIOR TO THE FIRST WORLD
 WAR. THE GERMAN UNIVERSITY STUDENTS' MOVEMENT*

ABSTRACT

The ethnic German movement in Hungary recognized early that a precondition of the battle against assimilation was the product of a determined youth intellectual stratum. The *Vereinigung deutscher Hochschüler aus den Ländern der ungarischen Krone* (Association of German Students from the Lands of the Hungarian Crown) was established at the University of Vienna, the main gravitational point of self-assertive German youths from Hungary, in 1899. The endeavors of the organization in support of the German body politic engendered a fierce national reaction in Hungary. In addition to press battles in public and on the surface, the association carried out wholly effective background and small-scale tasks hidden from the view of observers, especially in the German settlement blocks of Bácska, Bánát and Szerémség, which provided many members. This in itself afforded every segment of enlightenment and propaganda in terms of awakening national consciousness, as well as the cultural upkeep of German villages through books and public libraries, the organization of commemorations and celebrations of German individuals who instilled national pride, the issuance and dissemination of flyers and even the effectuation of legal aid and covert signature collection drives. These youths went on to make up the political leadership of the German communities in the successor states after 1918.

Kulcsszavak: kisebbségi kérdés, nemzetiségpolitika, trianoni béke, egyetemi ifjúság, hallgatói szervezetek

Keynotes: national minorities as a political issue, national minorities policy, Treaty of Trianon, university youth, students organizations

1. Bevezetés

A magyarországi német nemzetiségi mozgalom I. világháborút megelőző időszakában nem számít feldolgozatlan területnek. Noha jóval kevesebb figyelem irányul rá, mint a hazai németiség történetének Trianon utáni korszakára – amit többen a hagyományos állampatrióta attitűd megbomlása, illetve a magyar–német együttélés évszázadokon át békés kereteinek felrúgása gyanánt interpretálnak –, azért e korábbi időszak releváns eseményei, a Kárpát-medencei németek nemzeti ébredése és lassan meginduló etnikai önszerveződése vonatkozásában is koherens képpel rendelkezünk.¹ Így aztán azt is világosan látjuk, hogy a hazai németek régről hozott hungarus-tudatán, illetve jól ismert kettős – „németmagyar” – identitásuk mindaddig kikezdzhetetlen talapzatán már 1914 előtt is számos repedés keletkezett. Márpedig ezek révén sokakban, elsősorban a politikailag öntudatosabb értelmiségi rétegekben és a hagyományos különállásukat sikertelenül óvó erdélyi szászok radikalizálódó politikai mozgalmában („Zöldek”) megingott a történelmi magyar állameszmébe vetett bizalom. A németek szükségszerűen bekövetkező beolvadása ellenében mind hangosabbá váltak az elkülönülés, a disszimiláció hangjai, s ezzel együtt fölerősödött a németiség körében minden más² nemzetiségünkhöz képest megkétszerezett jelentőségű etnikai elvű kohéziós erő tudatosítása. Ez pedig, már az I. világháború idején, végérvényesen polarizálta a „német népközösség” versus a „magyarsággal való történelmi sorsközösség” válaszóttja elé kényszerült Kárpát-medencei németek politikai elitjét.³

2. A német nemzetiség mozgalmi a dualizmus korában

A dualizmus kori nemzetiségpolitikai küzdelmek – számos okból kifolyólag – elég jelentős fáziskéséssel érintették meg a hazai németiséget. Szétszórt, s egymástól történelmi okokból elszigetelt településterületeiken a középkori eredetű városiak „szászok” és a török után érkező paraszti „svábok” jóformán bármiféle társadalmi és gazdasági kötelék, vagy épp kulturális és életmódbeli közösség nélkül – ideértve az identitásképzés terén oly fontos vallási homogenitás hiányát is – úgyszólván „eléltek” egymás mellett. A politikai motivációjú kapcsolatfelvételt sokáig semmi sem indokolta. Ráadásul egy „osztrák dinasztia” jogara alatt még a Lajtán inneni birodalomfél németajkú lakosaiban is csak lassan kezdett éledezni a veszélyeztetettség-érzés, így aztán az etnikai elven nyugvó összetartozás – az önmagukat oly sokáig németajkú magyarnak tekintők körében a „mi” és a „mások” fogalmának letisztulása –, illetve a magyarországi német közösségek *egészenek* összefogására irányuló politikai természetű igény nemigen tudott áttörést elérni.

A Kiegyezés és az Erdéllyel (újra) megvalósult – őket veszélyérzettel eltöltő – unió következtében előbb az erdélyi szászok kezdtek céltudatos német önvédelmi politikába,⁴ majd alig valamivel később, a századforduló táján, a délvidéki (bácskai-bánáti) svábok egy szűk értelmiségi rétege is hozzáfogott a politikai önszervezéshez. E sváb „deutschnational” irányzat az e téren már előrébb járó erdélyi szászokkal való kézenfekvő kapcsolatfelvétel mellett külső (nagyosztrák) körökre is támaszkodott.

Ugyanakkor bírta az öntudatos hazai németiség szemében kimagasló tekintéllyel bíró két szellemi vezér támogatását is. Egyikük Edmund Steinacker⁵ volt, a pángermán kapcsolatai miatt a magyar országterületről lényegében kiutált újságíró, mérnök, gazdasági szakember, 1875-től a magyar országgyűlésbe két erdélyi szász kerületből négyszer is megválasztott képviselő. A századforduló idején politikai/szervezési tekintetben ő számított a német mozgalom szürke eminenciásának, akinek befolyását növelte, hogy tagja volt a kevéssé magyarbarát trónörökös, Ferenc Ferdinánd legbelsőbb körének is.

A másik személy Adam Müller-Guttenbrunn,⁶ az „*Erzschwab*”-nak is nevezett bánáti sváb származású író, aki számos történelmi témájú regényt alkotott, melyekben piedesztálra emelte a XVIII. században betelepülő, verejtékes munkával megkapaszkodó, saját erejéből felemelkedő, javait nem ajándékba kapó, hanem magának kikaparó, s ezért büszke és a jogaira kényes sváb paraszt toposztát. Ő tehát szépirodalmi eszközökkel terjesztette a német népi öntudat programját. A XIX. század végén – önkéntes száműzetésben – már mindketten Bécs környékén éltek: Steinacker Klosterneuburgban, Müller-Guttenbrunn pedig Weidlingben. Személyük nagyban hozzájárult, hogy Bécs gravitációs pontja legyen az öntudatos magyarországi német ifjaknak.

A hazai német nemzetiségi mozgalom elindítói hamar felismerték, hogy a népi-ségi harc elengedhetetlen előfeltétele egy céltudatos és elkötelezett fiatal értelmiségi réteg kitermelése. E fiatalok összegyűjtésére és hatalmas energiáik kanalizálására a századfordulón került sor. 1899-ben Bécsben – Steinacker és Müller-Guttenbrunn gyámkodása mellett – megalakult a „Vereinigung deutscher Hochschüler aus den Ländern der ungarischen Krone”. Az egyesület létrejöttének időpontjaként olykor az 1900-as év is szerepel,⁷ voltaképp azért, mert az osztrák hatóságok által az előző év december 15-én engedélyezett egyesületi alapszabály⁸ (a formai megalakulás) után az alakuló közgyűlésre már a következő év elején került sor: az osztrák császárvárosban – a Mühlgasse 9. sz. alatti Plechers fogadóban – 1900. január 21-én 18 sváb hallgató vett részt azon az alapító közgyűlésen, ahol (egy mérnökhallgatót, Wetl Adolfot elnökké választva) létrejött az egyesület „a magyar korona országaiból származó német főiskolások” tömörítésére.⁹ A névválasztás arra utal, hogy – területi alapon szerveződve – a Lajtától keletre eső birodalomfél minden németajkú hallgatóját össze kívánták fogni, tehát az erdélyi szász egyetemistákat is. Utóbbiak azonban, híven elkülönülésük sajtóságos történelmi hagyományaihoz, már korábban megszerveződtek: 1894 óta létezett egy saját szervezetük Bécsben,

a „Verein siebenbürgisch-sächsischer Hochschüler”. Mindazonáltal hamar igen jó kapcsolat alakult ki a két magyarországi német hallgatói csoport között, melyek előszeretettel látogatták egymás rendezvényeit.¹⁰

Az egyesület céljait világossá teszi a csatlakozáskor tett eskü szövege, melyből világos politikai háttértöltet olvasható ki. Fáradhatatlan áldozatkészség a német ügy szolgálatában, aktív közreműködés az összetartozás-tudat és a népközösség érzületének fölélesztésében, rendíthetetlen eltökéltség a német nemzetiségi mozgalom kiépítésében. Ugyanakkor felelősségérzet is, vagyis a feladatok bátor föl vállalása annak érdekében, hogy a korábban az elnemzetietlenedés (értsd: az elmagyarosodás) útjára lépett sváb értelmiség helyett egy a németségére büszke új elit vegye kezébe saját véreinek fölemelését.¹¹

A frissen létrejött egyesület, mondhatni első nyilvános megmozdulása gyanánt, az 1900-as év tavaszán felhívást fogalmazott, s azt Bécsből nagy mennyiségben szétküldte Magyarország német lakta vidékeire. A diákszervezet elnöke (Wettl) és jegyzője (Mattes József) által szignált felhívás szövegéből számos hazai lap szemezgetett (általánosan veszélyesnek minősítve e gondolatokat), a Pesti Hírlap pedig „hű fordításban” le is közölte azt.¹² Annak ellenére, hogy egyöntetűen negatív fogadtatásról beszélhetünk, a reakciók három típusa mégis jól megkülönböztethető. Ezek egyike hangos politikai botrány kreálása révén kívánta rábírní az országgyűlést arra, hogy elhatárolódásra készítse az osztrák kormányzatot (végtére is az legalizálta a várhatóan magyarellenes célokat szolgáló szervezetet).¹³ A reakciók másik típusa az volt, mely bagatellizálni kívánta a „hazaáruló szervezkedés” valós erejét, így próbálván lejáratni és marginalizálni a diákok kezdeményezését.¹⁴ Végül olyan hangok is napvilágot láttak, melyek kimondottan gúny tárgyává kívánták tenni a német öntudatú egyetemisták mozgolódását, mondván, azok programja voltaképp „szerénynek” nevezhető, „különösen, ha elgondoljuk, hogy még sokkal többet is kívánhattak volna. Kötelező német nyelvet, császári helytartótanácsot, udvari kancelláriát, német zsoldos katonaság bekvártélyozását, úrbért és robotot, cenzúrát, emlékszobrot Caraffának, Metternichnek, Haynaunak, Bach Sándornak.”¹⁵

A támadások keresztüztüzebe került bécsi mérnökhallgató, Wettl az általa elnökölt hallgatói egyesülettel kapcsolatos élénk sajtóérdeklődés időszakában – 1900 márciusában – épp szűkebb pátriájában, a bánáti Versecen tartózkodott. Az irányában mutatkozó ellenséges hangulatot – melyet egyébiránt ő maga sem tudott kellő megfontoltsággal kezelni – jól jelzi, hogy parázs vitába keveredett Perjéssy Lajos tanárral, a Délvidék című lap szerkesztőjével, akit aztán veréssel fenyegetett meg. Mindebből a sajtó által is nagy érdeklődéssel követett bírósági ügy kerekedett,¹⁶ melynek végén viszonylag enyhe (10 napi fogházra átváltható 100 korona pénzbüntetés) szankcióval sújtották.¹⁷

Wettl, s persze a teljes tagság felfokozott „deutschnational” lelkesedése láttán aligha okozhat meglepetést, hogy gyorsan elmélyült a kapcsolat a szerveződő magyarországi német mozgalom Bécs környékén élő két vitathatatlan tekintélyű vezéralakjával. Edmund Steinacker – aki, mint Visszaemlékezéseiből ismert,

németországi diákéveiben maga is tagja volt egy Teutonia nevű diákszervezetnek¹⁸ – és Adam Müller-Guttenbrunn így tehát magától értetődő módon vált a sváb hallgatók szellemi vezetőjévé. Az ő hatásukra még tovább mélyülő „deutschvölkisch” orientáció nyomán a hallgatói egyesület tevékenységében nagy súly helyeződött a magyarországi német településtömbök (különösen a tagságot kibocsájtó Délvidék) nemzetiségpolitikai helyzetére, az ezzel kapcsolatos történeti és politikai kérdések napirenden tartására. Tanúsítja ezt az általuk szervezett számos előadás és rendezvény (melyekre Steinacker és Müller-Guttenbrunn mindig meghívót kapott),¹⁹ s persze az is, hogy állandó kapcsolatot létesítettek a Bécsben jelenlévő pángermán eszmeiségű, illetve a német népelem védelmének ügyét felkaroló szervezetekkel.²⁰

Az egyesület megalakulását követő – főként a patrónusoknak és a megszólítani kívánt öntudatos célközönségnek szóló – látványos botránypolitizálás *mellett*, valójában inkább *mögött*, a sváb egyetemi hallgatók szervezete a megfigyelők szemei előtt gondosan rejtett, ám igen hatékony népiségpolitikai háttér-, illetve aprómunkát végzett. Mindezt lokálisan, a szülőföldjén. Ez magában foglalta a népi öntudatra ébresztő felvilágosítás és propaganda minden szegmensét, legyen az csupán a német lakta falvak kulturális gondozása, könyvekkel, népkönyvtárakkal ellátása, vagy akár direkt sajtótevékenység, így a Délvidék német lapjaiban cikkíróként való közreműködés, felhívások, röplapok kiadása és terjesztése, német nyelvű kalendáriumok összeállítása, esetleg jogsegélyezés, titkos aláírásgyűjtő akciók lebonyolítása, például a veszélyeztetett iskoláik német tannyelvének megőrzése érdekében. (A szerémségi Indiában 1905 folyamán vittek végig egy ilyen akciót.)²¹

Aligha tévedünk nagyot, ha az öntudatos német hallgatók által a szemeszterek közti szünidőkben, nyáron, vagy bármilyen hazalátogatásuk során – az egyszerű nép körében – végzett ilyen jellegű tevékenységet (akár közvetlen előzményként felfogva) rokonítjuk azzal az egy nemzedékkel későbbi német hallgatói kirajzással, ami majd a harmincas években „Wandervögel”-mozgalom²² néven lesz közismert; – igaz, akkor már erősen megváltozott politikai és ideológiai háttértartalommal, a német nemzetiszocialista behatolás szolgálatában.

Úgyszintén az élénk egyesületi életet bizonyítják a Bécsben szervezett (s magas rangú német, illetve osztrák személyiségek által megtisztelt) demonstratív megemlékezéseik is. Ezek közül kiemelést érdemel az, amely 1902. május 7-én a neves bánáti sváb költő, Nikolaus Lenau (a pusztaromantika német megéneklője, idővel majd Széchenyi döblingi sorstársa) születése századik évfordulójának tiszteletére. A Lenau-ünnepségnek természetesen magyarországi fiókeseményei is voltak. 1902 nyarán (augusztus 10.) a bánáti Versecen rendeztek Lenau-ünnepséget,²³ a költő szülőfalujában pedig – a Torontál vármegyei Csatád községben – szoborállító akciót kezdeményeztek. Ennek politikai háttércéljait illetően a magyar közvélemény elég markáns prekoncepcióval rendelkezett, nem véletlen foglalkozott vele az országos sajtó is.²⁴

Egy másik rendezvény, 1910. március 10-én, az egyesület saját fennállásának tízéves jubileumát ünnepelte. Itt elmondott ünnepi beszédében az „Erzschwab”,

Müller-Guttenbrunn de facto programot hirdetett a német egyetemi ifjúság (áttelesen persze a német közösség egésze) számára. Végérvényesen tudatosítandó – jelentette ki –, hogy a Kárpát-medencei településterületein szétszórtan, egymástól szétszakítottan élő magyarországi németiség nemzeti egységet alkot, és igenis büszke lehet arra, hogy „a németiség adta az egész magyar államnak kultúráját, s hogy ebben az országban minden nagy alkotás német munkára, német szorgalomra vezethető vissza.” Ahogyan azt is tudniuk kell, hogy „nem egy kis néphez, hanem a százmillió németiséghez tartoznak.”²⁵ Másfelől e nemzetivé válási folyamat kulcsai csakis a német iskolák lehetnek, azok az iskolák, melyeket már alapszinten is egyre sorvaszt a magyar állam, a középszinttől pedig gyakorlatilag sikeresen kiiktatott. A megoldást mégis meg lehet találni. „Magyarországon mára csupán a százok középiskolái németek. Használjuk hát ezeket az iskolákat és támogassuk őket. Tegyük őket valamennyi magyarországi német nemzeti tulajdonává. Teremtünk magunknak, a magyarországi németiségnek, a népből egy kétmillió koronás Rosegger-alapítványt,²⁶ mint amilyenhez a Deutscher Schulverein is hozzájutott, s így az a probléma, hogy miként hozható létre egy nemzeti érzelmű értelmiség, a száz középiskolák segítségével húsz év alatt megoldódik.”²⁷

A német hallgatói egyesület e program jegyében kiterjedt szervezőmunkába kezdett. Az önvédelmi törekvés felkarolása iránt fogékonynak mutató német és osztrák nacionalista közvélemény, s természetesen a két ország pángermán szervezeteinek meggyőzése érdekében a diákok egy igen alaposan átgondolt és megszerkesztett, ugyanakkor mély emocionalitástól áthatott felhívást fogalmaztak, s azt – anyagi áldozatvállalás reményében – eljuttatták a törekvés sikerében érdekelt nemzetközi célközönséghez.²⁸ Az adományok révén befolyó tőke számára pedig egy alapítványt állítottak fel („Deutschungarische Schulstiftung”), melyet kezdetben (egy erre hivatott szerv, a „Kulturrat” felállításáig) a hallgatói egyesület és a délvidéki bázison szerveződő Magyarországi Német Néppárt kezelt.²⁹

A szabad mozgásukban nem gátolt egyesületi tagoknak a szülőföld németajkú lakossága körében kifejtett felvilágosító és propagandamunkája két további példával illusztrálható. 1907 késő őszen látott napvilágot (s német népiségi körökben hatalmasat robbant) Müller-Guttenbrunn újabb regénye, a *Götzendämmerung* [Bálványok alkonya], melynek a német és a magyar nemzetiségtörténeti szakirodalom egyaránt kulcsszerepet tulajdonít. A mű egy Amerikából ambíciókkal telten hazatérő bánáti sváb mérnök – Georg Trautmann – alakján keresztül Magyarország politikai viszonyait járja körbe az 1905/06-os kormányzati válság idején, különös tekintettel az erőszakos magyarosítás folyamatára.³⁰ Az erkölcs-telen és tarthatatlan közállapotokat – állatorvosi ló gyanánt és nem is titkolt ellenszenvvel – bemutató regény terjesztésében a rendszeresen hazlátogató egyesületi tagok fokozott elszántsággal közreműködtek. Tették ezt annak ellenére, hogy a hatóságok fellépését követően a mű pusztá birtoklása is pángermán aknamunkának minősült, s az elkobzásával járó rendőri akciók nyomán büntető-eljárásra lehetett számítani.³¹

A másik példánk is azt bizonyítja, hogy szabad mozgását a diákság intenzív propagandatevékenységgel igyekezett összekötni. Egy Budapest közelében (Pomázon) élő német öntudatú író, Otto Hermann Krause ugyanebben az évben, 1907-ben készítette el (persze névtelenül, mert az illető a magyar pénzügyminisztérium hivatalnoka volt) a *Deutschungarischer Katechismus* című propagandairatot. A fedlapján mezőgazdasági gépek katalógusának álcázott füzetecske kérdés-felelet játék formájában próbálta elősegíteni a német parasztság öntudatra ébredését. A 104 kérdés/felelet-párt tartalmazó 31 oldalas füzet Bécsben jelent meg (kinyomtatását Steinacker közvetítésével az Alldeutscher Verband finanszírozta), és azt 1908/09 telén – mintegy 15 ezer példányban – épp a német egyetemi hallgatók terítették szét az országban.³²

3. Konklúziók

Az I. világháborút megelőzően a hazai németiség nemzeti öntudatra ébresztése és átfogó politikai mozgalmának kiépítése érdekében elindított számos lokális kezdeményezés közül a Bécs vonzáskörzetében csoportosuló erők bírtak a legnagyobb potenciállal. Ezek, ahogyan a szakirodalom már korábban megállapította,³³ egy egymással szorosán összefonódó hálózatot alkottak. E mozgalmi háló dinamikáját az 1899/1900 fordulóján létrejött hallgatói egyesület adta. A többi szervezet, a Schwabenverein (1907), a Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn (1907) [*Nyugat-Magyarország az osztrák birodalomfélhez csatolásának hangos szorgalmazója – O.L.*], valamint a Deutschungarischer Kulturrat (1911) – ez utóbbi a német iskolaügyet saját kézbe véve az erdélyi szász középiskolákba küldött tehetséges sváb parasztyerekek ösztöndíj-rendszerét finanszírozó alapítványt kezelte – munkáját valójában a német egyetemi ifjúság lankadatlan buzgalma fogta össze. A hallgatói egyesület e dinamikus népiségpolitikai aktivitását egészen az I. világháború kitöréséig folytathatta, a közös háborús szerepvállalás és a dualista állam stabilitásának magasabb rendű érdekeitől vezérelve ugyanis a magyarországi német egyetemisták szervezete ettől kezdve szüneteltette tevékenységét.

E sokkarú, összefonódó szerveződés, a néhány tucat egyetemistával és az összesen is csak alig másfélszáz elkötelezett értelmiséggel³⁴ egy szerveződőben lévő német nemzetiségi mozgalom számára tömegbázisként nyilván kevés lett volna. Ám irányító elitként, politikai vezérkarként igenis figyelemreméltó sikernek mondható e nagyságrend. Különösen annak fényében, hogy az ő kitermelésükre irányuló szisztematikus munka a többi magyarországi nemzetiség hasonló mozgalmához képest jelentős fáziskéséssel, csupán a századfordulón vette kezdetét. Igazán maradandónak azonban mégiscsak a szervezkedés jövőbe mutató hatása bizonyult. A hallgatói egyesület tevékenysége ugyanis kulturális és persze politikai tekintetben is kijelölte a követendő utat. A radikalizálódott fiatalok az 1918 őszen létrejött két központi német néptanács közül nem a Bleyer-féle integritásvédő, hanem a Brandsch-féle autonomista néptanács mellé álltak, a történelmi államke-

ret szétzúzását követően pedig az utódállamokban magukhoz ragadták saját népi közösségük irányítását. Az impériumváltás mellett tehát a nemzetiségi vezérkarban is váltás – generációváltás – zajlott le, ily módon az ekkor beérő harcosabb, a népi elkülönülésre és önszerveződésre nagyobb súlyt helyező sváb politikai garnitúra lépett atyái örökébe. Ami azt vonta maga után, hogy híján a mélyebb állampatrióta kötődésnek – mely Magyarország iránt a határrendezések folytán megszakadt, az új államalakulatok iránt pedig még nemigen alakult ki – a német anyaállam, illetve az egységes német népközösség iránti kötelek erősödtek meg, mely aztán a nemzetiszocialista Németországnak majd lehetőséget fog teremteni a célirányos behatolásra a népcsoportpolitika jegyében.

JEGYZETEK / NOTES

- 1 A kérdéskör máig alapvető feldolgozása Senz, Ingomar (1977): *Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem Ersten Weltkrieg. Eine Entwicklung im Spannungsfeld zwischen Alldeutschtum und ungarischer Innenpolitik.* R. Oldenbourg. München.
- 2 A más nemzetiségekről Gulyás László (2002): *Az Osztrák-Magyar-Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus.* In: Gazdag László (szerk.): *Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve.* Pécs 2002. 168-188. old. Továbbá Gulyás László (2012): *Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690-1914.* Kárpátia Stúdió. Budapest.
- 3 A kérdésről bővebben Orosz László (2020): *Egy centripetális nemzetiség az impériumváltások korában: a hazai németek magatartása 1918–1919 fordulóján.* In: Anka László szerk. (2020): *„Valami fáj, ami nincs.” A Trianoni békekötés előzményei és következményei.* VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló. Budapest. 362–394. old.
- 4 Az erdélyi szászok dualizmus kori politikai magatartásával konferenciafolyamunk egy korábbi állomásán foglalkoztam, ld. Orosz László (2020): *Alternatívák a megmaradásért vívott harcban. Az erdélyi szászok a dualizmus korában.* Közép-Európai Közlemények, 13/1–2. sz. 25–47. old.
- 5 Groneweg, Barbara (1941): *Die Anfänge der volkspolitischen Arbeit Edmund Steinackers 1867–1892.* Max Schick. München. – Madarás Éva (1964): *Die Tätigkeit Edmund Steinackers zur Hebung des nationalen Selbstbewußtseins des ungarländischen Deutschtums im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts.* Acta Universitatis Debreceniensis, Series historica, 3. 111–140. old.
- 6 Rogl, Ludwig (1943): *Der Anteil Adam Müller-Guttenbrunns am völkischen Erwachen des Donauschwabentums.* Callwey. Brünn–München–Wien. – Weresch, Hans (1975): *Adam Müller-Guttenbrunn. Sein Leben, Denken und Schaffen. I–II.* [Szerzői magánkiadás]. Freiburg i. Br.
- 7 Az egyesület tagsága maga is az 1900-as esztendőhöz kötötte a megalakulást, így aztán a tízéves jubileumot is csak 1910-ben fogják majd ünnepelni. Vö. Tafferner, Anton (1973/1974): *Der historische Weg der Suevia Pannonica.* Archiv der Suevia Pannonica, 8. évf. 89–92. old., 90.
- 8 *Aufruf! Deutsches Tagblatt für Ungarn.* 1902. november 23. 2. old. – A felhíváshoz csatolva az alapszabálykivonat.
- 9 Senz, Ingomar (1972/1973): *Die „deutschnationale” Bewegung in Südungarn vor 1914.* Südostdeutsches Archiv, 15/16. évf. 115–190. old., itt: 165–166. old.
- 10 *Die Sylvesterfeier der Sachsen und Schwaben in Wien.* Deutsches Tagblatt für Ungarn, 1901. január 6. 3. old. – A két szervezet együttműködése kapcsán ld. még V. Windisch Éva (1965): *Kísérletek a dél-magyarországi németiség megszervezésére a századforduló éveiben.* Történelmi Szemle, 8. 23–60. old., 31.
- 11 A német nyelvű eskü szövegét közli Senz (1972/1973), 166. old. – Jellemző részlete: „Különösképp kötelezem magamat arra, hogy erőm szerint közreműködök benne,

- hogy a német egység és népközösség gondolata magyarországi népünk térben és gondolkodásban egymástól elválasztott fiaiban teljes győzelemre jusson [...]”
- 12 Magyarellenes diák-szövetség Bécsben. Pesti Hírlap, 1900. március 19. 1. old.
- 13 „Nagyon szeretnénk, ha ezt az érdekes kérdést a képviselőházban valaki szellőztetné s a magyar kormánynak ez által módot adna arra, hogy a bécsi kormánytól megkérdezze, vajon az ottani politikai nyavalyáknak [értsd: a nemzetiségi csatározásoknak – O.L.] Magyarországra való vámmentes behurcolását az osztrák kormány szintén a dualisztikus kölcsönösség egyik kiegészítő részének tekinti-e?” Magyarellenes diák-szövetség Bécsben. Pesti Hírlap, 1900. március 19. 1. old.
- 14 „Különösebb jelentőséget nem tulajdonítunk a Bécsbe került verseci »árják« vállalkozásának; [...] ez árja ifjaknak még nagyon sokat kell nőni, hogy délvidéki német honfitársaink nyugalmát félteni kelljen tőlük.” A délmagyarországi »árják«. Pesti Napló, 1900. március 19. 4. old. – A Budapesti Napló is azon a véleményen van, hogy pusztán azzal a ténnyel, hogy német anyanyelvű magyarországi diákok szervezkednek Bécsben, nem kellene foglalkozni. Az viszont csakugyan zavaró, hogy a szóban forgó egyesület, mely „odaát magyarfalással foglalkozik”, magyarországi fiatalokat tömörít, s „ezek a vereinigungos urak majd hazajönnek magyar kenyeret enni.” Vereiningung deutscher Hochschüler aus den Ländern der ungarischen Krone in Wien. Budapesti Napló, 1900. március 20. 8. old.
- 15 Furcsa egyesület. Pécsi Napló, 1900. március 23. 1. old. – Ld. még Nationalie. Bolond Istók, 1900. március 25. 4. old.
- 16 A „Vereiningung” elnöke. Budapesti Hírlap, 1900. március 22. 9. old. – Wettl Adolf. Pesti Hírlap, 1900. március 22. 9. old. – Wettl Adolf verekedni akar. Alkotmány, 1900. március 22. 9. old. – Wettl hetvenkedése. Alkotmány, 1900. március 25. 8. old. – Megfenyegetett tanár. Pesti Hírlap, 1900. március 25. 11. old.
- 17 A lázító diák büntetése. Budapesti Hírlap, 1900. július 7. 9. old. – Elítélt bécsi technikus. Alkotmány, 1900. július 7. 9. old. – Elítélt technikus. Budapesti Napló, 1900. július 7. 8. old.
- 18 Steinacker, Edmund (1937): Lebenserinnerungen. Max Schick. München. 21. old.
- 19 Steinacker hagyatékában (amit a tübingeni Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde őriz) megtalálhatóak ezek a meghívók. Vö. még Senz, 1977. 205. old. (46. láb.) – A terjedelmes hagyaték Steinackernek a hallgatói egyesülettel való intenzív kapcsolattartásáról tanúskodik. Mintegy 80 db, az egyesület különböző funkcionáriusai által írott levél található benne, többnyire szétszórtan, az állomány különböző fondjaiban.
- 20 A századforduló pángermán szervezetei kapcsán Tokody Gyula (1963): Ausztria–Magyarország a Pángermán Szövetség (Alldeutscher Verband) világuralmi terveiben (1890–1918). Akadémiai. Budapest. – Schödl, Günter (1978): Alldeutscher Verband und deutsche Minderheitenpolitik in Ungarn, 1890–1914. Zur Geschichte des deutschen „extremen Nationalismus”. Lang. Frankfurt/Main. – Hering, Rainer (2003): Konstruierte Nation. Der Alldeutsche Verband 1890 bis 1939. Christians. Hamburg.
- 21 Oberkersch, Valentin: Donauschwäbische Akademikerverbände bis zum 2. Weltkrieg. Der Donauschwabe, 10 (1960), Nr. 52. [Egy ötrészes cikksorozatról van szó a „Landsmannschaft der Donauschwaben” hírlevelében.]

- A „házzról házza járva” összegyűjtött aláírásokkal megtámogatott kérelem végül sikerrel járt. Az Eszék közeli Drávaszarvas (Hirschfeld) településen is hasonló aláírás-gyűjtés zajlott.
- 22 A nemzetiszocialista időszakban a németországi egyetemi hallgatók – nyári szüneteikben – szervezett, de nem hivatalos keretek közt zajló, a célszággal nem egyeztetett, ezért titkos „országszolgálati bevetéseken” [Landesdiensteinsatz] vettek részt a délkelet-európai, köztük magyarországi német településterületeken, s ennek során felvilágosító, nemzeti öntudatra ébresztő tevékenységet folytattak, mindezt valami fedőtevékenység, leginkább tudományos projekt végzésének álcája mögé rejtve. A magyar hatóságok szinte vadásztak rájuk, többségüket hamar kiszuppolták az országból. Vö. Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula (szerk.) (1968): *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944.* Kossuth. Budapest. 182–183. old. (74. sz. forrás: Mackensen követ jelentése, 1936. december 8.)
- 23 IDGL, Steinacker-hagyaték, XXX.323. Viktor Lunz levele Steinackernek. Wien, 1902. augusztus 2.
- 24 Lenau és a német izgatás. Budapesti Hírlap, 1902. június 2. 1. old.
- 25 V. Windisch Éva (1966): Egy század eleji kulcsregény és politikai háttere. *Filológiai Közöny*, 12. 446–462. old., 454. old.
- 26 A beszédben megidézett Peter Rosegger (1843–1918) egy osztrák író-költő volt, a népies romantika ünnevelt képviselője, akit még a pesti Heckenast Gusztáv fedezett fel s adta ki első munkáit. A századfordulón már a „deutschnational” körök apostola, aki a nevezett pángermán egyesület javára („tégla”-jegyek vásárlása révén) valóban gyűjtést kezdeményezett „2000 korona ezerszer, az 2 millió korona” mottóval.
- 27 Az ünnepi beszéd kiemelt gondolatát többen is idézik. Vö. Tafferner, 1973/74. 90. – Senz, 1977. 212. – Gruber, Ferdinand Ernst (1960): *Der deutschungarische Kulturrat.* *Südosddeutsches Archiv*, 3. évf. 106–127. old., 108.
- 28 A szóban forgó felhívást e sorok írója nemrégiben tette közzé. ld. Orosz László (2020): „Célunk nem valamiféle könyörületes jótékonyági intézmény, hanem egy kultúrpolitikai akció beindítása.” A „magyar korona országaiból való német főiskolások egyesületének” segélykérő felhívása a birodalmi német pángermán körökhöz (1911, Bécs). *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 2020. 727–759. old.
- 29 Ld. Gruber (1960). – Az „Ungarländische Deutsche Volkspartei” kapcsán Windisch (1965), 51–58. old., ill. Senz (1977), 98–115. old.
- 30 A regény keletkezéstörténetéhez és politikai motivációihoz ld. V. Windisch (1966).
- 31 Kossuth Ferenc kereskedelemügyi miniszter rendelete már a „Lefoglalandó sajtótermék” kategóriában listázza a regényt. *Posta és Távirada Rendeletek Tára*, 1908. április 16. 171. old. – Ld. továbbá Kitiiltott nemzetiségi regény. *Budapesti Hírlap*, 1908. április 26. 9. old.
- 32 Steinacker, Harold (1959): *Der Deutschungarische Katechismus von 1907.* *Südosddeutsches Archiv*, 2. évf. 48–89. old. – Krause és Steinacker 1905-ig visszavezethető kapcsolatáról (mintegy 40 levél formájában) a tübingeni IDGL-ben őrzött Steinacker-hagyaték tanúskodik

- 33 A Bécs vonzaskörzetében szerveződő magyarországi német mozgalmi háló jelenlétére rámutat Tilkovszky Loránt (1989): *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989*. Kossuth. Budapest. 29.
- 34 Senz (1977), 211–212. old. – A szerző a német mozgalmat vivő gárdát „legalább 120 emberre” teszi.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Levéltári források:

Institut für donauschwäbische Geschichte und Landeskunde, Tübingen. Edmund Steinacker hagyatéka.

Szakirodalom

- Groneweg, Barbara (1941):** *Die Anfänge der volkspolitischen Arbeit Edmund Steinackers 1867–1892*. Max Schick. München.
- Gruber, Ferdinand Ernst (1960):** *Der deutschungarische Kulturrat. Südostdeutsches Archiv*, 3. évf. 106–127. old.
- Gulyás László (2002):** *Az Osztrák-Magyar-Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus*. In: Gazdag László szerk. (2002): *Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve*. Pécs 168–188. old.
- Gulyás László (2012):** *Küzdelem a Kárpát-medencéért. Regionalizáció és etnoregionalizmus, avagy a nemzeti és nemzetiségi kérdés területi aspektusai Magyarországon 1690–1914*. Kárpátia Stúdió. Budapest.
- Hering, Rainer (2003):** *Konstruierte Nation. Der Alldeutsche Verband 1890 bis 1939*. Christians. Hamburg.
- Madaras Éva (1964):** *Die Tätigkeit Edmund Steinackers zur Hebung des nationalen Selbstbewußtseins des ungarländischen Deutschtums im letzten Drittel des 19. Jahrhunderts*. *Acta Universitatis Debreceniensis, Series historica*, 3. 111–140. old.
- Oberkersch, Valentin:** *Donauschwäbische Akademikerverbände bis zum 2. Weltkrieg*. *Der Donauschwabe*, 10 (1960), Nr. 52. [Ötrészes cikksorozat a Landsmannschaft der Donauschwaben hírlevelében.]
- Orosz László (2020):** *Egy centripetális nemzetiség az impériumváltások korában: a hazai németek magatartása 1918–1919 fordulóján*. In: Anka László szerk. (2020): *„Valami fáj, ami nincs.” A Trianoni békekötés előzményei és következményei*. VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár – Magyar Napló. Budapest. 362–394. old.
- Orosz László (2020):** *Alternatívák a megmaradásért vívott harcban. Az erdélyi szászok a dualizmus korában*. *Közép-Európai Közlemények*, 13/1–2. sz. 25–47. old.
- Orosz László (2020):** *„Célunk nem valamiféle könyörületes jótékonyági intézmény, hanem egy kultúrpolitikai akció beindítása.” A „magyar korona országából való német főiskolások egyesületének” segélykérő felhívása a birodalmi német pángermán körökhöz (1911, Bécs)*. *Lymbus – Magyarságtudományi Forrásközlemények*, 2020. 727–759. old.

- Ránki György–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula (szerk.) (1968):** A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944. Kossuth. Budapest.
- Rogl, Ludwig (1943):** Der Anteil Adam Müller-Guttenbrunns am völkischen Erwachen des Donauschwabentums. Callwey. Brünn–München–Wien.
- Schödl, Günter (1978):** Alldeutscher Verband und deutsche Minderheitenpolitik in Ungarn, 1890–1914. Zur Geschichte des deutschen „extremen Nationalismus“. Lang. Frankfurt/Main.
- Senz, Ingomar (1972/1973):** Die „deutschnationale“ Bewegung in Südungarn vor 1914. Südostdeutsches Archiv, 15/16. évf. 115–190. old.
- Senz, Ingomar (1977):** Die nationale Bewegung der ungarländischen Deutschen vor dem Ersten Weltkrieg. Eine Entwicklung im Spannungsfeld zwischen Alldeutschtum und ungarischer Innenpolitik. R. Oldenbourg. München.
- Steinacker, Edmund (1937):** Lebenserinnerungen. Max Schick. München.
- Steinacker, Harold (1959):** Der Deutschungarische Katechismus von 1907. Südostdeutsches Archiv, 2. évf. 48–89. old.
- Tafferner, Anton (1973/1974):** Der historische Weg der Suevia Pannonica. Archiv der Suevia Pannonica, 8. évf. 89–92. old.
- Tilkovszky Loránt (1989):** Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989. Kossuth. Budapest.
- Tokody Gyula (1963):** Ausztria–Magyarország a Pángermán Szövetség (Alldeutscher Verband) világuralmi terveiben (1890–1918). Akadémiai. Budapest.
- V. Windisch Éva (1965):** Kísérletek a dél-magyarországi némettség megszervezésére a századforduló éveiben. Történelmi Szemle, 8. 23–60. old.
- V. Windisch Éva (1966):** Egy század eleji kulcsregény és politikai háttere. Filológiai Közlemény, 12. 446–462. old.
- Weresch, Hans (1975):** Adam Müller-Guttenbrunn. Sein Leben, Denken und Schaffen. I–II. [Szerzői magánkiadás]. Freiburg i. Br.

Sajtóanyagok

Alkotmány, Bolond Istók, Budapesti Hírlap, Budapesti Napló, Deutsches Tagblatt für Ungarn, Pécsi Napló, Pesti Hírlap, Pesti Napló